

Diana STOLAC

Odsjek za kroatistiku Pedagoškoga fakulteta

Trg Ivana Klobučarića 1, HR-51 000 Rijeka

TUĐICE I PRIMLJENICE U DIJALEKTU I STANDARDNOM JEZIKU

U radu se govori o različiteme položaju primljenica i tuđica u dijalektu i književnom jeziku. Polazište je pristup dijalektu i standardu kao dvama sustavima, iz čega proizlazi interferencija u većine govornika hrvatskoga jezika. Stoga se na teorijskoj razini može govoriti o posebnoj vrsti diglosije. Razmatra se utjecaj književnoga jezika na dijalekt. Fonološke i leksičke interferencije dokaz su dinamičnoga odnosa ovih dvaju sustava. Rezultat toga procesa jesu i česti hibridni likovi (na primjer u čakavskome diskurzu ostvaraji: iznevjeril, pobjedniki...).

Teorijska lingvistička literatura ne daje jednoznačne odgovore na neka pitanja koja proizlaze iz odnosa standardnoga jezika i dijalekta. Ovim se teorijskim prilogom nudi jedno viđenje problema, samo na jednom segmentu složenoga odnosa ovih dvaju sustava. Pokušat će se, naime, uputiti na neke različitosti u položaju tuđice u dijalektu i u standardnom jeziku.

Na početku treba nešto reći o uporabljavanu nazivlju. Riječ *tuđica*¹ znači tuđu riječ, dakle, riječ koja ne pretendira na to da postane svojinom jezika u koji je ušla, već ostaje sa stalno prisutnom vrijednosnom značajkom tuđe, strane riječi.² S određenom značenjskom razlikom upotrebljava se termin *posuđenica*,³ koji znači,

¹ Nazive *tuđjinka*, *rieč-tuđjinka* ili *tuđja rieč* ima Bogoslav Šulek, *Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*, svezak II., Zagreb, 1875., str. 1198. Dragutin Parčić u *Rječniku hrvatsko-talijanskom* iz 1901. godine ima *tuđjica* (*rieč*), str. 1038. Za Jasnu Melvinger *tuđica* je podvrsta *posuđenica*, kao i *prilagođenica* (*Leksikologija*, Osijek, 1984., str. 55.).

² Usp. definiciju u: Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkog nazivlja*, sv. 2., Zagreb, 1969., s. v. *tuđica*, str. 641.: 'neprihvaćena posuđena riječ'.

³ *Posuđenica* je za Stjepana Babića podvrsta *tuđica* (*Jezik*, Zagreb, 1967., str. 286.). Neki autori izjednačuju *posuđenice* i *tuđice*, npr. Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Zagreb, 1980., str. 141.

zapravo, da je riječ posuđena na (ne)određeno vrijeme, a nakon toga se, kao i sve posuđeno, vraća – što također ne odgovara stvarnome stanju. Možda bi više odgovarao naziv *primljenica*⁴ jer kazuje da riječ pripadajuća jednom sustavu postaje svojinom drugoga sustava, prilagođava mu se, premda (načelno) ostaje neki element koji upućuje na to da je nekada pripadala drugomu sustavu. U ovome se radu upotrebljava *tuđica* za neprilagođene, a *primljenica* za prilagođene riječi porijeklom iz drugoga (tuđega, stranoga) sustava.

Potrebno je još kazati sljedeće: ovo govorenje o tuđicama nije rezultat jezične isključivosti ili pretjerane osjetljivosti na inojezične/inodijalekatne elemente, tim više što govorimo o odnosu dijalekta i književnoga jezika, organskome i anorganskom sustavu unutar jednoga, hrvatskoga jezika. Ovo je samo utvrđivanje i opisivanje stvarnoga stanja.

Govornike jednoga jezika definiramo kao monoglotte ili unilingvne govornike. Oni pojedinci koji izmjenično upotrebljavaju dva jezika smatraju se bilingvnima,⁵ dok su polilingvni oni koji su sposobni u svojoj svijesti držati u potpunosti odvojeno tri ili više jezičnih sustava.

To nazivlje vrijedi i za hrvatski jezik. Ali, poznavanjem procesa uspostavljanja nacionalnoga književnog jezika u 19. stoljeću (izbor jednoga između nekoliko mogućih narječja za osnovicu), odnosno današnjega stanja na terenu, otvara se problem. Naime, govornici hrvatskoga jezika pored standardnoga jezika upotrebljavaju i svoj dijalekt. Ako bilingvnost znači sposobnost više ili manje potpune zamjene jednoga koda drugim, onda se to može primijeniti i na odnos standardni jezik – dijalekt. Službena komunikacija, razgovor s osobama s inodijalekatskim polaznim sustavom i slične komunikacijske potrebe zahtijevaju upotrebu književnoga jezika. Književni se jezik usvaja u procesu obrazovanja i možemo ga smatrati kulturnim medijem komunikacije. Ali, on nikome nije materinski jezik. Dijalekt jest materinskim jezikom i može zadovoljiti određene komunikacijske potrebe, npr. razgovori u obitelji i sl. Stoga u svih govornika hrvatskoga jezika pretpostavljamo mogućnost uporabe dvaju sustava, što za posljedicu uvijek ima interferenciju, pa (uvjetno rečeno) možemo u tih govornika pretpostaviti bilingvnost ili diglosiju.⁶

⁴ Za razliku od *tuđice* i *posuđenice*, kojima je posvećena značajna pažnja, naziv *primljenica* (a također i u nekih autora uporabljavan naziv *posvojenica*) ne nalazi se u popisu lingvističkih naziva u Simeonovu *Enciklopedijskom rječniku lingvističkog nazivlja*, Zagreb, 1969.

⁵ Usp. Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb, 1986., str. 25 i dalje.

⁶ U terminologijskome sustavu uporabljenu u knjizi Rudolfa Filipovića *Teorija jezika u kontaktu* možda bi najbliži naziv bio *nepotpuna dvojezičnost* (usp. str. 20.).

Ipak, ti nazivi ne odgovaraju u potpunosti ovdje opisivanu odnosu standarda i dijalekta, budući da bilingvnost pretpostavlja međujezičnu, a diglosija među-dijalektnu interferenciju.⁷ Unutar hrvatskoga jezika kao sustava ostvaruju se podsustavi, i to organski (narječja) i anorganski (standard). Stoga bi možda trebalo govoriti o modifikaciji diglosije – miješanju podsustava koji nisu *nužno* dijalekti.

Tri su tipa usporedne uporabe dijalekta i standardnoga jezika: koordinirani, subordinirani i asimetrični.⁸ Koordinirani je odnos samo teorijski moguć, budući da pretpostavlja polifunkcionalnost ne samo književnoga jezika nego i dijalekta. Komplementarna poraba dijalekta i književnoga jezika govori u prilog nemogućnosti ostvarivanja koordiniranoga odnosa književnoga jezika i dijalekta. Subordiniranost upućuje na postojanje zavisnoga odnosa među jezicima, dakle, postoje dominantni i podređeni jezični sustav. Subordinacija se očituje kao verifikacija nejednakovrijednih sustava. Asimetrični je bilingvizam/diglosija situacija u kojoj jedan jezični sustav može zadovoljiti sve komunikacijske potrebe, a drugi ima ograničenu uporabu.

Govornici hrvatskoga jezika mogu ostvariti subordinirani i asimetrični odnos između standardnoga jezika i dijalekta. Rečeno je da su standard i dijalekt sustavi. Dva pak jezična sustava kad dođu u kontakt mogu rezultirati različitim oblicima interferencije.⁹ Iz odnosa standarda i dijalekta najčešće se analizira jednosmjern utjecaj dijalekta na književni jezik, i to na leksičkoj razini, a rezultati su ili integracija (npr. čakavskoga leksema *klesar* i sl.) ili neknjiževnojezična verifikacija (*dijalektizmi*). Budući da uspostavljen odnos nije jednosmjern, i utjecanje je uzajamno.

Znači da standard utječe na dijalekt, kao što jezik društvene sredine utječe na materinski jezik klasičnoga bilingvnog govornika. Tako se npr. na leksičkoj i sintaktičkoj razini ostvaruju hrvatsko-talijanske makaronske rečenice i sintagme, ili se na fonetsko-fonološkoj razini iskazuje akcenatska neadaptiranost leksema u bilingvnih češko-hrvatskih govornika, kada je riječ sustavno naglašena na inicijalnome slogu u hrvatskome jeziku, ili se ostvaruje naglasak na medijalnom slogu u češkom jeziku.

Kajkavac, čakavac ili štokavac, koji u svom razgovoru na dijalektu upotrijebi jezične značajke suvremenoga hrvatskoga književnog jezika, čini iste pogreške – u

⁷ Usp. Mijo Lončarić, *Kaj – jučer i danas. Ogledi o dijalektologiji i hrvatskoj kajkavštini (s kartom narječja i bibliografijom)*, Čakovec, 1990., str. 17.

⁸ Usp. Diana Stolac, Tipovi bilingvizma, *Fluminensia*, br. 1-2, Rijeka, 1993., str. 49-52.

⁹ Usp. Rudolf Filipović, Jezici u kontaktu i lingvističko posuđivanje, *Suvremena lingvistika*, br. 4, Zagreb, 1967.; Josip Vončina, Dijalekti u kontaktu – jedna od bitnih pojava u jeziku starije hrvatske književnosti, *Filologija*, br. 14, Zagreb, 1986.

jedan sustav uključuje fonološke, morfološke, leksičke ili sintaktičke značajke drugoga sustava. Govornik bira između ponuđenih izražajnih sredstava u prvoj fazi ona koja odgovaraju njegovu jezičnom sustavu, ali kad se ta iscrpe, uključuju se i ostala izražajna sredstva. Prilagođeni se elementi uskoro više ne osjećaju tuđima (pa su to npr. na leksičkoj razini *primljenice*), a neprilagođeni i dalje ostaju tuđima (dakle, *tuđice*). Dijalekt ovdje postaje jezik primalac koji za neki predmet ili pojavu ne posjeduje svoju riječ pa je traži u drugim sustavima. Naime, ako se pojavi novi sadržaj, novo označeno, da bi se stvorio jezični znak, potrebno mu je pridružiti izraz, označitelja. Postoji li u standardnom jeziku izraz za takav nov ili djelomično nov sadržaj, jednostavnije je i lakše mehanički prenijeti u dijalekt ponuđen leksem (što je nestvaralački pristup problemu), nego stvarati nov izraz vodeći brigu o fonološkoj i tvorbenoj prilagodbi (što je vidno zahtjevnije). Razlog je tome što nam je, kao osobama koje se služe obama sustavima, fonološki i morfološki sustav književnoga jezika poznat i tijekom školovanja savladan, tako da elemente toga sustava u dijalektu ne osjećamo stranima i onda kad su oni suprotni temeljnim značajkama dijalekta.

Na svim jezičnim razinama postoje elementi koji u dijalekatni diskurz ulaze iz suvremenoga hrvatskoga književnog jezika kao gotova rješenja, bez provedena procesa prilagođavanja.

Na fonološkoj je razini to neujednačenost upotrebe nekih fonema. Pored fonema /j/ u čakavskom se dijalektu upotrebljava i fonem /ǰ/, premda ga nema u čakavskom fonološkom sustavu: *đak*, *đemper*, *poslovođa*, *Đurđa* itd.¹⁰ U tim je primjerima vidljivo da riječ nije prošla ni prvu fazu fonološke adaptacije.¹¹ Zanimljivi su primjeri s morfonemom "jat". U kajkavskom se dijalektu ostvaruje *e*, u čakavskom je dijalektu moguć ostvaraj *e*, *i*, zatim *e* i *i* prema posebnim pravilima, te (iznimno na Lastovu) *je*, a u štokavaca ikavaca *i*, te ekavaca *e*. U standardnom pak jeziku, stvaranom na temelju (i)jekavske novoštokavštine, alterniraju *ije/jeli/e*. Ipak, kad se u riječi, koja se zbog komunikacijskih potreba uključuje u neštokavski kontekst, nađe sekvencija *ije* ili *je*, ne registrira se kao fonološka činjenica drugoga sustava, nego se mehanički uzima leksem kao cjelina, bez analize fonetsko-fonoloških značajki. Tako čakavski pjesnici i novinari bilježe u svojim tekstovima ostvaraje *je*, pa čak i *ije*: *cjena*, *djetinjstvo*, *pjesma*, *povjest*,

¹⁰ Dijalektološka literatura pokazuje da se u određenim leksemima u nekim čakavskim mjesnim govorima ostvaruje fonem /ǰ/ usp. Iva Lukežić, *Grobnička čakavština (Fonološki i morfološki sustav)*, Rijeka, 1988., str. 243.

¹¹ Usp. R. Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičnih dodira*, Zagreb, 1986.

*rječi, savjet, sjeta*¹²; *djelatnosti, iznevjeril, osjetljiva, pobjednici, svjetski, vijek, vijest, živjeli*.¹³

Zastanimo na nekim riječima iz ovoga niza. Primjeri kao *iznevjeril* ili *pobjedniki* jasno pokazuju da riječ može u čakavski ući iz standarda s izravno prihvaćenim jatom (*je*), ali da se drugim morfonološkim značajkama može uključiti u čakavski kontekst. Rezultat je amalgam standardnojezičnih i dijalekatnih jezičnih činjenica.

Prva izdvojena riječ je *iznevjeril*. Krajnje je *-l* čakavska (i kajkavska) morfološka oznaka oblika za muški rod jednine glagolskoga pridjeva radnoga, pa se primljenoj osnovi *iznevjeri-* dodaje taj nastavak umjesto književnojezičnoga *-o* (nastaloga po fonološkim zakonitostima štokavštine, koja je u temeljima standarda). Tako je nastao hibridni lik *iznevjeril*.

Hibridni je lik i *pobjedniki*. Primljena neadaptirana osnova *pobjednik-* završava mekonepčanikom *k*. Norma književnoga jezika traži provođenje sibilizacije u nominativu množine ove imenice muškoga roda, dok čakavski sibilizaciju ne provodi. Rezultat je, kao što smo vidjeli, hibridni lik *pobjedniki*.

Već smo zamijetili da su interferencije na fonološkoj razini zapravo rezultat mehaničkoga uzimanja leksema. Zbog neprovođenja fonološke prilagodbe u fazi uključivanja u dijalekatni diskurz ove riječi ostaju leksičke neprilagođenice, u ovdje rabljenu pojmovlju one nisu *primljenice*, nego su *tuđice*.¹⁴ Stoga možemo zaključiti da je za ovu analizu najznačajnija leksička razina. Dijalekatska govorna praksa registrira više ili manje prilagođene lekseme, prvenstveno na planu nazivlja upotrebljavana u opisu društvenoga, političkoga i administrativnoga uređenja (npr. u čakavskome diskurzu: *sjednica, obavjest, vjest, đak, svjedodžba*). To pokazuje da u lingvističkoj interferenciji osim unutrašnjih, jezičnih čimbenika važno mjesto imaju vanjski, povijesni i društveni čimbenici.¹⁵ Koliko će snažno primanje biti, ovisi o vrsti odnosa jedne jezične zajednice s drugom.¹⁶ Ovu skupinu možemo nadopuniti i drugim apstraktnim imenicama, budući da je apstraktni leksički fond u dijalektima relativno siromašan. Ali, dijalektu nedostaje i cijeli niz naziva za nove stvari, koje ne poznaje ili su uopće novi i književnome jeziku. Tada je najjednos-

¹² Primjeri su iz stihova Rudolfa Kučića u zbirci pjesama *Z Drage*, Rijeka, 1985.

¹³ Primjeri su iz kolumni *Novi neverini, Reful od juga* i *Pod urom* novinara Vladimira Juga u riječkome dnevniku *Novi list*, ekscerpiranih od siječnja do svibnja 1988. godine.

¹⁴ Valja napomenuti da se takve riječi pri uključivanju u diskurz najčešće naglasno prilagođavaju, što je još jedan znak njihove hibridnosti.

¹⁵ Usp. Radoslav Katičić, *Novi jezikoslovni ogledi*, Zagreb, 1986, str. 65. i dalje.

¹⁶ Usp. J. Melvinger, *Leksikologija*, Osijek, 1984., str. 53.

tavniji postupak istovremeno i najčešći – uzimanje iz standarda. Također se događa da se, premda za neke pojmove postoje odgovarajući izrazi (npr. u čakavskom *beseda, kanat*), ipak unose novi iz standardnoga jezika (npr. *riječ, pjesma*), s napomenom da se tada može ostvariti značenjska razlika.

Provedena analiza na fonološkoj i leksičkoj razini upućuje na dinamičan odnos književnoga jezika i dijalekta, odnosno govori o uzajamnu utjecanju. Dijalekt teži funkcionalnoj polivalentnosti, koju je standardni jezik već dosego. U pokušaju da ostvari svoj cilj dijalekt uzima iz standarda. Ako samo mehanički uključuje nove lekseme, bez fonološke i morfološke prilagodbe, te riječi ostaju *tudice*. *Primljenicama* će postati nakon prilagodbe na svim jezičnim razinama. Tek tada primanje novoga leksema možemo smatrati bogaćenjem sustava.

FOREIGN WORDS AND LOANWORDS IN DIALECT AND STANDARD LANGUAGE

Summary

The author discusses a different status of loanwords and foreign words in dialect and literary language. Dialect and standard language are approached as two systems, which leads to interference in most Croatian speakers, which can theoretically be considered a special type of diglossia. The influence of literary language is also discussed. Phonological and lexical interference is a proof of a dynamic interrelationship between these two systems. The result of the process are frequent hybrid forms (e.g. *iznevjeril, pobjedniki* in Čakavian).